

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

Mirela DAKIĆ (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)
mdakic2@ffzg.hr

ANALIZA *FRAGMENTA*: KNJIŽEVNOST, HISTERIJA, BISEKSUALNOST¹

Primljeno: 13. 1. 2021.

UDK: 82.0:141.72

159.964.2

616.891.2

https://doi.org/10.22210/ur.2021.065.1_2/03

S polazištem u Freudovu *Fragmentu analize slučaja hysterije*, tekstu poznatijem pod naslovom *Dorin slučaj*, koji je ostavio dubok trag u suvremenoj teoriji, a napose u njezinim feminističkim odvjetcima, rad će se usredotočiti na status književnosti u feminističkoj raspravi o hysteriji. Upućujući na psihoanalitički pojam (bi)seksualnosti, razmotrit ćemo relaciju feminističkih koncepcija hysterije i književnosti, njihove implikacije za političke dimenzije i metodološke procedure feminističkoga disciplinarnog polja te njihov udio u povratnoj sprezi književnosti, feminističke kritike, psihoanalize i dekonstrukcije. Sagledat ćemo raspravu koja polazi od Freuda i privlači doprinose različitih teorijskih provenijencija, među kojima ćemo istaknuti nesuglasja o hysteriji u francuskoj teoriji (Cixous – Clément) te kritičke analize Peggy Kamuf, koje ih upleću u širu polemiku o politici (čitanja) ne samo književnoga nego i teorijskoga, a stoga i psihoanalitičkoga teksta.

Ključne riječi: hysterija, književnost, feministička kritika, biseksualnost, politika

1. UVOD U ANALIZU *FRAGMENTA*

Među spisateljskim postupcima koji su prethodili objavi Freudova *Fragmenta analize slučaja hysterije* (1905) – teksta o čijem bi se procesu nastanka mogla ispisati navlastita povijest slučaja – ističe se autorov čin imenovanja hysterične pacijentice kojom se u njemu bavi. Radi diskrecije bečki je psihoanalitičar

---

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom “Književne revolucije” (IP-2018-01-7020) i Projektom razvoja karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti (DOK-09-2018).

osamnaestogodišnjoj Idi Bauer nadjenao ime Dora, već dodijeljeno dadilji njegove sestre Rose, koja je zbog slučajne podudarnosti vlastita imena s imenom djeteta o kojemu se skrblila u krugu obitelji Freud morala odustati od njega (Freud 1981b: 241). Budući da nisu mogle zadržati vlastito ime, slučajnom ili znakovitom analogijom Ida i Rosa postale su imenjakinje. Poznato je, međutim, da problem imena i imenovanja u psihoanalizi daleko nadilazi anegdotalnu okolnost publikacije slučaja, okupljajući središnje preokupacije jednoga od bogatijih i utjecajnijih korpusa suvremene teorije.

U mjeri u kojoj se psihoanalitička teorija danas "ne može zaobići u kontekstu proučavanja književnosti" (Majić i dr. 2015: 10), histerija je odnedavno ponovno postala ključnom riječju feminističkih ogranaka u dijeljenome polju psihoanalize i književne teorije. Da je riječ o plodonoj *prisili ponavljanja*, upućuje pogled na feminističku tradiciju čitanja psihoanalitičkih slučajeva, čija su preispisivanja – uzgred jednostranijih kritičkih tonova – naposljetku pokazala da se zajedničko područje interesa psihoanalize i feminističke kritike omeđuje ponajprije njihovom tendencijom k "histerizaciji" humanističkih znanosti koja u književnosti nalazi najpouzdanijega saveznika te da nije slučajnost što su se na "različitim – kritičkim, ironijskim, metamorfičkim i mimetičkim – križićima psihoanalize, filozofije i književnosti iznjedrile i poticajne feminističke formulacije nelagoda oko samih pojmova identiteta, ženskosti, rodnoga subjekta, opunomoćenosti i djelovanja" (Čale Feldman i Tomljenović 2012: 57).

52

Suočavajući se s pojmovnom *nelagodom* i *nevoljom*, u širokoj recepciji Dorina slučaja usredotočit ćemo se na status književnosti u feminističkoj raspravi o histeriji te njezine disonantne glasove povezati s obuhvatnijom polemikom o političkim i metodološkim okvirima feminističke kritike. S polazištem u psihoanalitičkome pojmu (bi)seksualnosti razvijenom od *Studija o histeriji* (1895) do *Triju rasprava o teoriji seksualnosti* (1905), objavljenih iste godine kao i *Fragment analize slučaja histerije*, razmotrit ćemo relaciju koncepcija histerije i književnosti u središnjoj raspravi francuske teorije – između Héléne Cixous i Catherine Clément, ispisanoj u suautorskoj knjizi *Novorođena (La jeune née, 1975)*. Preko dekonstrukcijom inspiriranih kritičkih tekstova Peggy Kamuf polemiku o histeriji povezat ćemo sa širim problemom politike čitanja književnosti i teorije uzimajući u obzir – na tragu čuvene studije *Turning the Screw of Interpretation* Shoshane Felman – njihovu povratnu spregu: što psihoanaliza i feministička kritika "imaju reći o književnome tekstu" (1977: 102), a otud i jedna o drugoj, te što nam književnost govori o njima.

2. UVOD U *FRAGMENT ANALIZE*

Devetnaestostoljetna dijagnoza histerije koja je začela psihoanalizu, unatoč posvemašnjoj kulturalnoj rezistenciji histeričnih simptoma, izumrla je s prvim desetljećima dvadesetoga stoljeća (Borossa 2001: 4). Iako je asocijacija histerije sa ženskim spolom dulja od njezina devetnaestostoljetnog tretmana, tada se na mjesto prekinute veze između histerije i njezine etimologije/fiziologije (prema grč. *hystéra*: maternica) nastanila slika bolesti čiji su se simptomi i dalje pripisivali ponajprije ženama (Isto: 12). Prvi značajni proučavalac histerije u 19. stoljeću, francuski neurolog i neuropatolog Jean-Martin Charcot, jednim je dijelom Freudu, a drugim Bretonu u naslijeđe ostavio histeričarku koja je prije svega bila "promatrana, teatralizirana, fotografirana, erotizirana" (Rubin Suleiman 1990: 106). Dok su *Studije o histeriji*, objavljene u suautorstvu Freuda i Josefa Breuera desetljeće prije objave *Dorina slučaja*, zamijenile nasljednu etiologiju histeričnih oboljenja psihološko-traumatskom – sažetom u čuvenoj tezi da "[h]isterici uglavnom pate od reminiscencija" (Breuer i Freud 2000: 7) – i stoga radikalno promijenile njihov tretman tehnikom "liječenja razgovorom" (Isto: 30), najpoznatiji će Freudov slučaj više od pola stoljeća poslije – kada je histerija iznova niknula u pogodnijoj, humanističkoj klimi – nasljedovati

53

prijelomno značenje *Studija* potičući interes za gdje gdje previđeno pitanje spolne dimenzije odnosa razuma i ludila, psihoanalitičara i pacijenta, lijeka i bolesti, koherentne cjeline i rasutih fragmenata. Problemom spolne razlike u humanističkim pristupima ludilu prva će se zaokupiti feministička kritika, koja je uslijed hijastičke asocijacije ludila s *drugim spolom* posebnu pozornost posvetila psihoanalitičkome tretmanu histerije i ustanovila vlastitu tradiciju čitanja Freudova *Fragmenta*. Unatoč historijskoj varijabilnosti "simboličkoga ženskog poremećaja" (Showalter 1987: 4) paradoks odsutnosti femininosti u ludilu – koje izobličuje očekivani ekvivalent maskuliniteta u spolnoj opreci (Felman 1975: 8) – najizrazitiji je u histeriji: simptomatologiji o kojoj je psihoanaliza zaključila da proizlazi iz spolne neodlučivosti. Daleko od marginalnoga poremećaja, riječ je o neodlučivosti koja je ključ psihoanalitičkoga shvaćanja spolnosti – kamena o koji se nerijetko spoticala ne samo feministička kritika nego i recepcija psihoanalize uopće.

Stoga je pri svakome čitanju psihoanalitičkoga teksta – ili pak pri takozvanim freudovskim čitanjima² kakvoga drugog, a napose književnoga teksta

² Pojmom *freudovskog čitanja* Felman se na primjeru tumačenja Jamesova *Okretaja zavrtnja* referira na interpretacije koje književni tekst svode na razinu seksualne frustracije

– nužno postaviti presudno pitanje: je li “iz frojdotske perspektive spolno doslovno?” (Felman 1977: 108). Ni blizu doslovnom i *vulgarnom* (Isto: 106), u radu ćemo se voditi pretpostavkom da je u srcu psihoanalitičareva shvaćanja spolne “suštine” (Freud 2000: 141) njezina suštinska neodredivost; odnosno da “spolno nije tvar koja se daje prikladno opisati i definirati, ono je sama nemogućnost vlastite definicije ili razgraničenja” (Zupančić 2015: 17). U mjeri u kojoj je Freud “ljudsku spolnost otkrio kao problem (koji zahtijeva objašnjenje), a ne kao nešto čime se u konačnici mogu objasniti svi (drugi) problemi” (Isto), njezina asocijacija sa *ženskim* iskrsava kao psihoanalitički problem *par excellence* – “zavijen u neprozirnu tamu” (Freud 2000: 65). Ako se poslužimo lucidnom parafrazom feminističke parole, već kod Freuda – unatoč kritikama koje mu autorica čuvene krilatice upućuje – “histerična pozicija svjedoči o tome da se ženom ne samo ne rađa nego i *ne* postaje” (Tomljenović 2019: 52). Histerična žena, u psihoanalitičkim pojmovima, istovremeno (n)i jest (n)i nije *žena*. Obratno, i tek naizgled proturječno, žena je u falogocentrizmu – uslijed potiskivanja i zahtjeva za izmještanjem erogenoga područja (Freud 2000: 140–141) – po definiciji histerična. No, na koji se način spolna neodlučivost manifestirala u Freudovim tekstovima? Je li plejada feminističkih teoretičarki (usp. Matijašević 2005: 829, Tomljenović 2019: 48–49) desetljećima neosnovano kritizirala Freuda?

Korak dalje u pretpostavci o udjelu seksualnosti u genezi histerije, postavljenoj već u *Studijama*, Freud je učinio u *Fragmentu analize slučaja histerije* – poveznici između *Tumačenja snova* (1899), koje zasniva metodu analize kroz prizmu ispunjenja nesvjesne želje, i psihoanalitičareva pristupa spolnosti formiranoga u *Trima raspravama o teoriji seksualnosti* (1905), koje analizu usmjeravaju prema izgubljenim nagonima i sjećanjima djetinjstva. Imajući na umu postavljena pitanja, razmotrimo ključna mjesta Dorina slučaja te *Fragmentu* tematski i vremenski bliskih Freudovih studija.

Dora je osamnaestogodišnja djevojka koju je otac doveo na tretman u nadi da će promijeniti njezino shvaćanje naravi njegova odnosa s gospođom K., obiteljskom prijateljicom. Njezini simptomi uključivali su otežano disanje, kašalj, gubitak glasa, migrene, depresiju, histeričnu asocijalnost i *taedium vitae* (Freud 1981a: 24). Tretman je trajao tri mjeseca ujesen 1900. godine i završio naglim prekidom na Dorinu inicijativu. Iako su se neki od simptoma manifestirali i prije, upućujući na traumatičan događaj

---

(1977: 103), pri čemu “odgovor (seksualnosti) prethodi pitanju (tekstualnosti)” (Isto: 105). S druge strane, autorica pokazuje da se proturječja inherentna konceptu spolnosti kakvim Freud barata aktualiziraju u otporu teksta interpretaciji.

iz Dorina djetinjstva (Isto: 26–27), Freud je traumu koja je uzrokovala formaciju postojećih simptoma prepoznao u *sceni kraj jezera*, gdje je gospodin K., suprug gospođe K., Dori izjavio ljubav. S obzirom na to da simptom, među ostalim, "označava reprezentaciju – ostvarenje – seksualne fantazije, odnosno seksualnu situaciju" (Isto: 47), Freudovo će se tumačenje Dorinih simptoma temeljiti na pretpostavci o njezinoj ljubavi prema gospodinu K.-u, što ona kontinuirano opovrgava smatrajući da ju je otac prešutno ponudio gospodinu K.-u u zamjenu za toleriranje njegova odnosa s gospođom K.³ Dorino inzistiranje na prekidu afere – zbog čega je i dospjela na tretman – Freud tumači kao simptom koji u obliku opsesivne misli izražava kćerinu nesvjesnu zaljubljenost u oca, koja se sada pojavljuje kako bi potisnula njezine osjećaje prema gospodinu K.-u (Isto: 58).

Ipak, Freud će ubrzo istaknuti da se zbog potiskivanja želje za objektom suprotnoga spola u histerika pokreće homoseksualna libidna energija (Isto: 60), što će ga potaknuti na reviziju netom postavljene hipoteze:

Uvjeren sam, stoga, da ne griješim s pretpostavkom da je Dorina opsesivna struja misli, koja se tiče odnosa njezina oca s gospođom K., oblikovana ne samo sa svrhom potiskivanja njezine ljubavi prema gospodinu K.-u, koja je prije bila svjesna, nego i zato da prikrije njezinu ljubav prema gospođi K., koja je u većoj mjeri nesvjesna (Isto: 62).

55

Uvid u kliničku sliku Freud zaključuje tvrdnjom da se "maskuline ili, bolje rečeno, ginekofilijske struje osjećaja trebaju smatrati tipičnima za nesvjesni erotski život histeričnih djevojaka" (Isto: 63). Psihoanalitičar pritom žali što je tretman završio prije negoli je uspio osvijetliti tu stranu nesvjesnoga svoje pacijentice, smatrajući svojim najvećim propustom što nije na vrijeme shvatio i Dori priopćio da je ljubav prema gospođi K. "najsnažnija nesvjesna struja njezina mentalnog života" (Isto: 120).

Dosad citirani dijelovi *Fragmenta*, kao i njegova paradoksalna, fragmentarna cjelina u kojoj *tekstualno pitanje* kontinuirano podriva izvjesnost *seksualnoga odgovora* pokazuju da u tekstu možemo pratiti dvije međusobno povezane, no proturječne linije argumentacije zbog kojih se ona ne razrješuje: prva je usredotočena na okolnosti zbog kojih je analiza i u svojoj

³ Uzimajući u obzir diskrepanciju između dosljednosti kojom Freud primjenjuje tu pretpostavku i načina na koji je uvodi u tekst, citiramo nastavak izvoda: "Bolje rečeno, barem je jedno od značenja simptoma reprezentacija seksualne fantazije, ali njegova ostala značenja ne mogu se time ograničiti. Svatko tko se upusti u psihoanalitički rad rano će otkriti da simptom ima više od jednog značenja i istovremeno predstavlja više nesvjesnih mentalnih procesa" (1981a: 47).

konačnoj verziji nepotpuna, a druga radi na neostvarenome, priželjkivanom cilju psihoanalitičkoga tretmana – da od simptomatski fragmentarne priče, koju raščinjaju pacijentova sklonost svjesnome i nesvjesnome prešućivanju njezinih dijelova, amnezijske praznine u njegovu pamćenju, paramnezijska sjećanja i promjene u kronološkome redosljedu događaja, proizvede “inteligibilnu, konzistentnu i cjelovitu povijest slučaja” (Isto: 17–18), odnosno rekonstruira linearnu, ljekovitu priču, za koju je Freud vjerovao da može utišati “deformirani jezik simptoma, neprevedeni govor tijela” (Marcus 1985: 71). Stoga Rubin Suleiman primjećuje da je “u mjeri u kojoj je morao konstruirati priče Freud priželjkivao autoritet balzakovskoga pripovjedača” (1990: 94). Nagli ga prekid tretmana pak prisiljava na ponavljanje opaske o prazninama koje analiza nije uspjela ispuniti, uz kolebljivo održavanje opreke između vlastita i Dorina *teksta* (Bernheimer 1985: 18). Međutim, u Freudovu tekstu nezaustavljivo se ponavljaju proturječja vlastita predmeta: spolnosti koja “upućuje na mnogostrukost sukobljenih sila, složenost vlastite podijeljenosti i kontradikcije”, uslijed kojih “njezino značenje nipošto ne može biti jednoglasno i objedinjeno, već nužno *dvosmisleno*” (Felman 1977: 112).

56

Podsjetimo, u *Trima raspravama o teoriji seksualnosti* Freud je ukazao na krajnju neodredivost spola, koji se ne može svesti ni na jedan od triju smislova: psihoanalitičku implikaciju aktivnosti i pasivnosti, pokušaje biološke definicije te sociološki pojam. Psihoanalitičar spolnost ondje sagledava kroz prizmu biseksualnosti koja nije naknadna oscilacija između dvaju spolova, već apriorni princip, razlika koja trajno uznemiruje spolnu opreku: “otkad sam se upoznao sa stajalištem biseksualnosti, smatram ovaj moment mjerodavnim, i mislim da se bez uzimanja biseksualnosti u obzir, ne bi mogla razumjeti seksualna ispoljavanja muškarca i žene koja uistinu treba proučavati” (Freud 2000: 139). Otud, “spolnost u psihoanalizi nešto je sasvim drukčije od smislene kombinatorne igre – ona je upravo nešto što remeti potonju i onemogućuje ju” (Zupančić 2015: 17). Biseksualnost od svakoga tumača zahtijeva “pretumačenje” (Freud 2001: 429), što se možda u najvećoj mjeri razotkriva u Dorinu slučaju. Uslijed pokušaja da se mnogostrukost nagona objedini u cjelovit i jedinstven cilj histerija je nužno “kolateralno punjenje sporednih rukavaca prilikom premještanja glavnog korita rijeke” (Freud 2000: 152), čije su posljedice na konstituciju subjekta i zajednice dalekosežne: “Identificiranje je za mehanizam histerijskih simptoma iznimno važno; tim putem oboljeli uspijevaju u svojim simptomima izraziti doživljaje mnogih osoba, a ne samo vlastite, slično kao da pate za čitavu gomilu ljudi, te kao da samo osobnim sredstvima prikazuju sve uloge u nekoj predstavi” (Freud 2001: 177). Naposljedku, riječ je o subjektu “koji ne može zaigrati svoju ulogu,

odnosno pronaći svoje mjesto u simboličkoj strukturi" (Tomljenović 2019: 51). Psihoanaliza je stoga sve samo ne "poetska priča o podjeli čovjeka na dvije polovine, muškarca i ženu, koji teže ponovnom sjedinjenju u ljubavi" (Freud 2000: 46). Naime, "[p]sihoanalitička tvrdnja istodobno je mnogo skromnija i radikalnija: ni u kojem značajnom smislu ne postoje dva spola. Spolnost se ne razdvaja na dva dijela; ona ne konstituira jedno. Zaglavljena je između 'ne sasvim jednog' i 'ne sasvim dvoje' (ili više)" (Zupančić 2015: 24). Stoga Dorina seksualnost ne može odrediti "značenje teksta", već pokreće "ono što u tekstu, i kroz što tekst, iznevjerava značenje, ono što može izazvati konflikt interpretacija" (Felman 1977: 112).

Upravo će iz višeznačnosti i proturječnosti simptoma i teksta proizaći širok spektar kritičkih reinterpretacija slučaja koji je među prvima, ističući učinke protuprijenosa na analizu, još 1951. godine propitao Lacan. Iako u postskriptu Freud neuspjeh Dorina tretmana djelomice objašnjava previđanjem prijenosa (1981a: 118) – projekcije misli, ideja i osjećaja izazvanih tijekom analize na figuru analitičara, koji je osviješten već u *Studijama* (Breuer i Freud 2000: 302) – Lacan mu dodaje problem protuprijenosa: "ukupnost analitičarevih predrasuda, osjećaja, poteškoća i nedovoljnih saznanja" koji utječu na analizu (1985: 102). Prema Lacanu, protuprijenos u Dorinu slučaju očituje se u Freudovoj identifikaciji s gospodinom K.-om, zbog koje se u analizi "opetovano vraća ljubavi koju je gospodin K. u njoj probudio, i neobično je vidjeti kako Dorina neslaganja interpretira kao priznanja" (Isto: 101). Psihoanalitičarev odnos prema pacijentici Lacan opisuje analogno susretu čitatelja s djelom, prokazujući u njemu adresata "ključnoga teorijskog pitanja" upućenog svakom, a napose psihoanalitičkom čitatelju: "Kako čitati nečitljivo?" (Felman 1977: 142). I nadalje – kako se *nečitljivo* opire (protu)prijenosu?

Zahvaljujući udjelu spolnosti i raspodjeli uloga u psihoanalitičkoj sceni *Fragment* je zaslužen privukao pozornost feminističke kritike koja je svoj korpus formirala u dijalogu sa psihoanalizom. U feminističkoj diskusiji Freudova se Dora s jedne strane prometnula u figuru heroine, dok s druge nije dobila više od sažaljenja, ili pak osude, ušutkane žrtve sistema. Naime, feministička je recepcija Freudova *Fragmenta* egzemplarna za uspostavu "heteronomije" feminističkih pristupa, i to napose na "kvrgavome" terenu književne teorije koja barata pojmovima naizgled imunima na konvergenciju tekstualne i seksualne politike – da bi je ponovno, na drugačije izbrazdanom terenu, bilo moguće relativizirati (usp. Čale Feldman i Tomljenović 2012: 26–32) ili pak "histerizirati", ako se histerijom imenuje "rascjep kojem ni jedno biće jezika ne može umaknuti" (Isto: 59), a koji i histerija i književnost

(htjeli to njihovi tumači ili ne) neprestano otvaraju. Poći ćemo od središnje feminističke rasprave o historiji, a potom na temelju kritike njezine anglo-američke recepcije postaviti pitanje o političkim implikacijama i metodološkim smjernicama čitanja ne samo književnoga nego i teorijskoga teksta, čije su posljedice za dijalog feminističke kritike i psihoanalize dalekosežne.

Na kojim je osnovama feministička kritika gradila odnos prema psihoanalizi i u kojoj su se mjeri proturječja Freudovih tekstova, kao analogon spolne kontradikcije, odrazila u smjerovima njegove feminističke recepcije? Na koje je načine feministička kritika čitala *nečitljivo*? Postoji li veza između feminističkoga spora o Dori i feminističke nesuglasnosti o književnosti? Kakvom idejom politike (i) književnosti barataju Dorine nasljednice i kritičarke i u kakvoj je ona relaciji s politikom teorije?

3. DORA, POETIČNO TIJELO

58

U tradiciji utjecajnih feminističkih čitanja Freudova *Fragmenta* politički potencijal historije istaknuo se kao središnje pitanje suautorske knjige *Novorođena*,⁴ klasika francuske teorije koji umnogome na jedinstven način okuplja disonantne glasove feminističke kritike i njezinih teorijskih suputnika. U heteronomnoj strukturi knjige oprečni pristupi historiji kristaliziraju se od pojedinačnih autorskih priloga Catherine Clément i Hélène Cixous do zajedničkoga poglavlja naslovljenog *Razmjena (Échange)*, koje donosi raspravu između autorica. Pomnija analiza koja ima u vidu ovdje postavljena pitanja pokazat će kako u raspravi o historiji ujedno izlaze na vidjelo i raznorodne koncepcije politike i književnosti te mogućnosti njihova ukrštanja, a otud i različiti pogledi na političke implikacije teorije.

U feminističkome disciplinarnom polju Hélène Cixous jedna je od gorljivijih zagovornica revolucionarnoga potencijala historije i književnosti. U drugome poglavlju *Novorođene*, naslovljenome *Sorties (Izlasci)*, Cixous analizu pisanja i spolne razlike otvara kritikom hijerarhijskih opreka na kojima počiva falogocentrična misao, gdje "isto upravlja svojim drugim, imenuje ga, određuje i propisuje" (Cixous i Clément 1996: 71) i stoga mu odriče drugost: "Paradoks je drugosti to što ni u jednom trenutku Povijesti nije bilo toleri-

⁴ U radu ćemo se referirati na englesko izdanje (prev. Betsy Wing, 1996 [1986]) s predgovorom Sandre M. Gilbert, indikativnim za angloameričku recepciju francuske teorije, kojim ćemo se pozabaviti u nastavku.

rano ili moguće. Drugi je ondje samo da bi se ponovno prisvojio, zahvatio i uništio kao drugi. Čak ni isključenje nije isključenje" (Isto). Cjelokupni je angažman nadalje usmjeren prema osmišljavanju "relacije potpuno drugačije od tradicije upravljane maskulinom ekonomijom" (Isto: 78), pokrenutom prijetnjom kastracije – "strahom od eksproprijacije, odvajanja, gubitka svojstva" (Isto: 80), koja upravlja postojećim odnosima moći, proizvodnje i reprodukcije s ciljem da se gubitak "izvrće u svoju suprotnost i vraća kao profit" – "više maskulnosti: dodane vrijednosti virilnosti, autoriteta, moći, novca ili užitka" (Isto: 87).

Kao i njezina suautorica, unatoč silnicama koje vode "kapitalističkoj imbecilizaciji u njezinu krajnje nehumanom, automatiziranom, prijetjećem obliku" (Isto: 159–160), Cixous ustraje u zamisli o radikalnoj transformaciji, promjeni postojećih struktura i oslobađanju seksualnosti kao dionika u odnosima proizvodnje i reprodukcije (Isto: 83), koja bi s jedne strane izbjegla poznatu zamku *hipoteze o represiji* na koju je u *Volji za znanjem*, prvome svesku *Povijesti seksualnosti*, upozorio Foucault (1994), a s druge ostavila za sobom i *imbecilizaciju* koja joj prijeti iz dijela angloameričke recepcije. No dvije autorice *Novorođene* značajno se razilaze u konceptualizaciji procesa transformacije.

Za Cixous pisanje je jedino poprište "koje nije ekonomski ili politički dužno činiti ustupke. Koje se nije obvezalo na reprodukciju sistema" – ono je *protuzemlja* (Isto: 72). Kada Cixous tvrdi da pisanje "pripada ženi", riječ je o procesu koji priznaje drugost – pisanje je mjesto prebivanja i prolaska drugoga, on ne dopušta "ni predah ni sigurnost, uvijek uznemirujući vezu sa 'stvarnošću', proizvođači neizvjesnost koja stoji na putu socijalizaciji subjekta" (Isto: 85–86). Pritom je tek naizgled paradoksalno što je jedino ženino vlasništvo potencijal razvlaštenja (Isto: 87).

Dora će u teorijsko-poetičkome imaginariju Héléne Cixous imenovati učinke analogne pisanju u odnosu na maskulini – psihoanalitički – diskurs. U raspravi s Clément Cixous izvodi vlastito tumačenje Dorina slučaja:

Čini mi se da se Dora opire sistemu, ne podnoseći činjenicu da se obitelj i društvo zasnivaju na ženskim tijelima, prezrenima, odbačenima, poniženima nakon što su iskorištena. Kao i svi histerici, ona je, zakinuta za mogućnost govora, [...] ipak pronašla način da ono što zna učini spoznatljivim. (Isto: 154)

Upravo je simptomatska narav histerične spoznaje razorna snaga koja stoji na putu prevlasti postojećih diskursa znanja i struktura s kojima su ti diskursi u sprezi, a njezin je izvor želja. "Jedino se polazeći od želje može potaknuti zahtjev za promjenom" (Isto: 157). Afirmirajući histeriju, Cixous se nadovezuje na njezine prve književne sljedbenike – nadrealiste koji su

1928. godine u glasilu *La Révolution surréaliste* objavili manifest pod naslovom *Pedeseta obljetnica historije (1878–1928) (Le cinquantenaire de l'hystérie (1878–1928))* gdje historiju proglašavaju "najvećim poetskim otkrićem kraja 19. stoljeća" (Aragon i Breton 1928: 20) te predlažu vlastitu definiciju koja njezinu psihopatološku odrednicu zamjenjuje estetskom:

Histerija je više ili manje nesvodljivo mentalno stanje koje karakterizira subverzija odnosa uspostavljenih između subjekta i moralnoga svijeta, za koje osjeća da ga određuju, izvan svih sistema zabluda. Ona se zasniva na želji za uzvraćenim zavođenjem, što objašnjava prerano prihvaćena čuda sugestije (ili protusugestije). No histerija nije patološki fenomen i može se, u svakom pogledu, smatrati najuzvišenijim sredstvom izražavanja. (Isto: 22)

Međutim, Rubin Suleiman upozorava da "za pomak od nadrealizma prema *écriture féminine* modernost mora susresti Doru, a susresti Doru podrazumijeva dovesti subjekt u pitanje: subjekt diskursa i spolne razlike. Subjekt pripovijesti i žudnje. Subjekt interpretacije. Subjekt prijenosa" (1990: 91). Ključno je pitanje, kako pokazuje njezino čitanje Bretona i Duras (usp. isto: 99–118), priznaje li tekst u relaciji s drugim vlastitu "kontaminaciju", izmještanje (maskulinoga) subjekta prema "marginama na kojima se femininost – i ludilo – tradicionalno nalaze" (Isto: 116). Tek kada smo s Dorom *doveli subjekt u pitanje*, (ne) možemo čitati i čuveni *Meduzin smijeh* (1975), tekst u kojemu Cixous preuzima formu i stil avangardnoga manifesta (Isto: 17) te pridruživanjem nadrealističkoga vokabulara femininoj ekonomiji (Rubin Suleiman 1991: x) zasniva koncepciju revolucionarnoga, *ženskog* pisanja: "Cixous zamišlja drukčiju praksu pisanja, pisanje koje neće zatomiti prisutnost želje među slovima i zarezima, negirati nesvjesno izvorište oko kojega se priče pletu" (Čale Feldman i Tomljenović 2012: 66). Žensko se pisanje ispisuje kao "analogon histeričnoga govora" (Isto: 66–67). Ne čudi stoga da se biseksualno izmjenjuje sa ženskim u Cixousinoj konceptualizaciji pisanja, komplementarno Freudovoj zamisli: daleko od "fantazije o jedinstvu" dvaju spolova, riječ je o (*n*)i *jednom* (*n*)i *dvoje* koje uznemiruje izvedbu u "Falocentričnom Teatru" (Cixous i Clément 1996: 85).

S druge strane, Clément prosvjed histeričarke smatra daleko neučinkovitijim. Iako tvrdi da je njezina uloga ambivalentna (Isto: 5), autoričina će argumentacija u vlastitome prilogu i raspravi implicirati konzervativnu funkciju historije posredstvom koje se naposljetku osnažuju strukture protiv kojih se uspostavlja, s obzirom na to da se obitelj i društvo iznova konstituiraju oko histeričnoga tijela kako bi zaliječili njegovu bolest i ponovno ga prisvojili (Isto: 155). Jedini je poželjni ishod, za Clément, mogućnost zauzimanja po-

zicije moći – poput analitičke (Isto: 140). Ostavljajući konvergenciju moći s pristupom jeziku – i histerika i analitičara – postrani, Clément nedvosmisleno tvrdi da se revolucija ne događa u jeziku, nego negdje drugdje: “s jedne strane nalazimo imaginaciju, želju, stvaranje, proces pisanja, a negdje drugdje, na drugoj razini stvarnosti nalazi se klasna borba i, unutar nje, ženska” (Isto: 159). Stoga se i konstitutivno proturječje teksta i spolne razlike – uspostavljeno “konfliktom dviju sila”: libida i represije (Felman 1977: 110) – zataškava imperativom klasne borbe (Cixous i Clément 1996: 151–152). U pozadini je uvjerenje o nužnosti koherentnoga znanja (Isto: 141), koje uznemirujuća intervencija poetskoga u teorijsko koju zagovara i poduzima Cixous – koju, u konačnici, poduzima i Freud – ne upozorava na nepremostiv jezični/spolni rascjep: neznanje u srcu svake spoznaje, već od nje nedopustivo odstup; pretpostavljamo nauštrb feminističkoga/psihoanalitičkoga angažmana. Naime, u pristupu koji želju imenuje pokretačem promjene Clément ne prepoznaje političke, već mitske i poetske pojmove – Cixous opisuje “kolektivni subjekt, fikcionalan, žudeći – golem entitet na mahove slobodan i revolucionaran ili podčinjen, na mahove uspavan ili budan... to nisu subjekti koji postoje u stvarnosti” (Isto: 158). Ističući razliku između vlastita i Cixousina diskursa, Clément ujedno poriče i mogućnost identifikacije s Dorom (Gallop 1983: 134) kao politički djelotvorne strategije. No je li moguće anticipirati budućnost u vidu “kontradiktornih gesti” biseksualnosti – “anticipirati nemoguće” – ostavljajući histeriju “za sobom” (Cixous i Clément 1996: 56), a s njom i potencijal (ne)ispunjene želje? Koliko god tekst nastojao potisnuti vlastito proturječje, u svom pothvatu nužno podbacuje jer se “nemoguće” skriva ispod kamena ontološkoga spoticanja – spolnosti.

Izlaskom u šire disciplinarno polje feminističke kritike nesuglasje o relaciji histeričnoga, (po)etičkoga i političkoga artikulirano u *Novorođenoj* vodi nas k dubljem disenzusu o književnosti među divergentnim feminističkim pristupima, a odatle i o vlastitu odnosu prema humanistici i psihoanalizi. Za koncepciju histerije kakvu u *Novorođenoj* artikulira Clément – koliko god se to paradoksalnim činilo uzevši u obzir razlike između njihovih intelektualnih tradicija – zauzet će se i prepoznatljiva imena angloameričke feminističke kritike. Zagovornica ženske *vlastite književnosti* pritom će ići toliko daleko da feministički angažman suprotstavi učincima histerije, pa histeričarki u vidu političkoga zahtjeva nalaže ozdravljenje – po uzoru na Breuerovu pacijenticu Annu O. čiji su simptomi *iz-govoreni*, izliječeni govorom:

Histerija i feminizam postoje kao kontinuum. [...] Rašireni ženski pokret u kojemu je ‘protofeminizam’ histeričnoga prosvjeda mogao biti artikuliran i odjelotvoren nudio je alternativu autodestruktivnim i u sebe zatvorenim

strategijama historije, kao i učinkovitu formu otpora patrijarhalnome poretka. Ako se historična žena nalazi na jednom kraju spektra ženske avangarde koja se bori za redefiniciju ženskoga mjesta u društvenome poretku, onda se feminizam nalazi na drugome kraju spektra, kao alternativna historičnoj tišini, kao odlučnost da se u javnome prostoru govori i djeluje u ime žena. (Showalter 1987: 161)

U tome okviru, primjećuje Tomljenović, "Showalter nastavlja [Freudovu] tumačiteljsku proceduru: feminizmu dodjeljuje ulogu gospodara koji ispravlja i otklanja historičnu šutnju nudeći joj glas, odgovor, alternativu" (2019: 49). Štoviše, "autorica smatra da je feminizam, progovorivši u ime historije, iznašao pravu riječ za ono što historičarka u svojoj slabosti ne može izustiti" (Isto). No uspijeva li feminizmu doista izreći neizrecivo, a stoga i pročitati *nečitljivo*?

Nastavimo sa spomenutim predgovorom engleskome izdanju *Novorođene*, koji čini najizravniju poveznicu s angloameričkom recepcijom francuskih teoretičarki. U tekstu naslovljenome *Tarantela teorije* Sandra M. Gilbert u fokus dovodi Clémentinu analizu funkcije rituala tarantele, čiju strukturu smatra analognom *Novorođenoj*: razvlaštenost historičnoga tijela/jezika "kulturalno je predodređen kanal u koji otječe višak demonskog: višak žudnje, gnjeva, kreativne energije – samo kako bi se poništio u društvu koje ga je onamo usmjerilo" (1996: xii). Historizaciji feminističkoga koju poduzima Cixous Gilbert supostavlja empirijske alate angloameričke feminističke kritike kojima teško da se može prokrčiti put kroz "tekstualnu džunglu" (Moi 2007: 146) dijela francuske feminističke teorije, pozivajući se pritom na njezino egzemplarno *nerazumijevanje*⁵. Gilbert će potom banalizirati – bolje rečeno, *kapitalistički imbecilizirati* – Cixous nastojanjem da njezino baratanje pojmovima želje i *jouissance* u konceptualizaciji ženskoga *dolaska u pisanje* dovede u doticaj sa zagovorom seksualnih sloboda karakterističnim za liberalni feminizam. Naposljetku, ostaje nejasno kakav pojam subverziv-

⁵ U tekstu *Writing the Body: Towards an Understanding of L'Écriture Feminine* (1981), koji Gilbert citira, ali ne navodi, Ann Rosalind Jones namjerava propitati "praktične i političke implikacije francuskih diskusija i veličanja femininog" pod pretpostavkom da ga zasnivaju na ženskoj fiziologiji (1981: 248). Autorica nakon kratkoga pregleda opusa ključnih predstavnica – Kristeve, Irigaray i Cixous – ipak ne poriče, a kamoli da bi opovrgnula kritike njihova navodnog "idealizma i esencijalizma, upletenih u sistem za koji tvrde da ga podrivaju" ili ih obranila od optužbi za "teorijsku zbrku i poguban utjecaj na konstruktivnu političku akciju" (Isto: 252–253), postavljajući pitanje koje potpuno promašuje logiku koncepta na koje se referira: "Kako jedan libidni glas – ili dvije usne uznemirujuće prikazane kod Irigaray – mogu govoriti u ime svih žena?" (Isto: 255).

noga femininog teksta, tek citirajući Cixous, Gilbert pokušava afirmirati (1996: xviii). No, ako se i ovdje zaustavimo na nepremostivome proturječju pogrešnoga čitanja, valja postaviti pitanje ne bi li se nužni neuspjeh čitanja nečitljivoga, nauštrb ginokritičkoga potiskivanja uslijed kojega se ono tim razornije vraća, mogao smatrati najvećim uspjehom kritike koja se naziva feminističkom?

4. (POLU)PRISTUPI

U dekonstrukcijski aluzivno naslovljenome čitanju *To Give Place: Semi-Approaches to Hélène Cixous* (1995) Peggy Kamuf upozorava da Gilbert nastoji "pripitomiti i prisvojiti 'francusku feminističku teoriju' uspoređujući (i postdatirajući) njezine premise, postupke i uvide s onima u anglofonome svijetu najvažnijih 'luđakinja iz potkrovlja'" (1995: 72). Referirajući se na velik dio angloameričke recepcije Cixous – ponajprije na smjer koji joj je svojom *Seksualnom/tekstualnom politikom* (1985) zacrtala Toril Moi – Kamuf tvrdi da će Cixousini tekstovi "razočarati svakoga tko pretpostavlja da politička odgovornost teorije počinje i završava u postojećoj 'stvarnosti'" (Isto: 74).

Distinkcija između politike i poetike na koju se pozivaju i Clément i Moi, u čijoj je pozadini niz opreka poput "izraz – misao, forma – materija, metaforičko – doslovno, poetičko – teorijsko" (Isto: 73), podrazumijeva da se "referencija na 'stvarno' iskustvo" kao obilježje politike nužno razilazi s poetičkim "ukidanjem referenta" (Isto: 75). S druge strane, Kamuf smatra kako je "pojam 'žene' politički baš zbog toga što može biti razvlašten od svakoga 'stvarnog' referenta, iščašen iz postojeće kodirane funkcije [...] Politika je moguća [...] samo u mjeri u kojoj je distinkcija između 'žena' kao 'stvarnih, društvenih bića' i *nečega drugog, drugačijeg* od očite stvarnosti neprimjenjiva jer se ne može locirati" (Isto: 75–76). Riječ je o "politici polureferencije ili referencije bez referenta koja imenuje nemoguću 'stvar koja nije'" (Isto: 76) [...] "Poluime nije ondje, ne imenuje prisutnost, ništa što jest; radije, poziva da se predstavlja drugačije. Ako poluteorija odgovara, odgovorna je prema, onom polubrisanju koje nosi tako malo težine u sadašnjosti, tome je tako jer *daje mjesto* onome što još nema ime: budućnosti" (Isto: 74).

Iako teorijski potencijal *referencije bez referenta* preuzima iz Derridaova pristupa književnosti kao "poremećaju u 'normalnom' sustavu referencije, koji istovremeno otkriva temeljnu strukturu referencijalnosti" (1992: 213), Kamuf se pri kovanju pojma kritički nadovezuje na Moi, koja tekstove

Hélène Cixous naziva teorijskima ili poluteorijskima (*semi-theoretical*) uzevši u obzir njihovu naglašenu metaforičnost, poetičnost i "antiteorijski" naboj (Moi 2007: 145).⁶ Kamuf zaključuje da "potencijalno zanimljiv uvid o 'poluteorijskome' Moi jednostavno ispušta zajedno s 'očitim otporom' vrsti analize (ili poluanalize) koju će izvesti" (1995: 73). Umjesto pretpostavljanja teorijskoga poluteorijskome Kamuf obrće perspektivu ističući da takav pojam "ukazuje na odgovornost prema onome što se nazire ispod izbrisanoga prefiksa *polu-* svih imena i općih koncepata" (Isto: 74). Budući da je psihoanalitička spolnost takav (polu)pojam – *referencija bez referenta*, nije slučajno da gotovo dva desetljeća prije Kamufina čitanja – razmatrajući funkciju Freudova imena u interpretativnome sporu o Jamesovu *Okretaju zavrtnja* – Felman uvida da ono "ne prenosi utvrđenu istinu ili referencijalno znanje, već *poziv na interpretaciju*" (1977: 116).

64

Upravo se s osobitom vrstom polupolitike/poluteorije susrećemo u pristupu Hélène Cixous, koji od nas zahtijeva da "iščitavamo razvlaštenje na djelu u tekstovima za koje se čini da iznose teorijske iskaze o 'ženama'" (Kamuf 1995: 76). Prema Kamuf, *pisanje pripada ženi* "jedino pod uvjetom recipročnoga odrješenja 'pisanja' i 'žena' od njihovih uobičajenih, ili 'stvarnih', referenata. Tvrdnja se temelji na pripisivanju značenja jednoga pojma drugome: stoga ću reći da je 'pisanje' predano 'ženama' i, istovjetno, 'žena' je tkogod predan 'pisanju'" (Isto: 77). Parafrazirajući Cixous, ovdje nije riječ o razmjeni koja bi se mogla utvrditi ili opisati, već o razmjeni koja se pokreće samom praksom pisanja. Ipak, odgovarajući na kritike njezine utopijske/mitske ideje, Kamuf tvrdi kako je "od svih pitanja najprizemljenije pitanje što se događa u pristupu drugome" (Isto: 88). Iz perspektive Kamufina čitanja (polu)teorija s književnošću dijeli moment koji Freud prepoznaje u snovima: "aktualni osjećaj upliće se u san zato *da bi mu se oduzela stvarnost postojanja*" (2001: 264), za otkriće čijih su *prizemljenih*, stvarnosnih učinaka najzaslužniji histeričarke i psihoanalitičari.

Koncept žene/pisanja kakav uvodi Cixous značajno podriva angloameričku feminističku kritiku s kojom Kamuf i prije polemizira, problematizirajući pritom mjesto feminističke kritike u humanistici – ponajprije u njezinu institucionalnom okrilju: sveučilištu. U raspravi koju je tijekom 1980-ih vodila s Nancy K. Miller, zagovornicom ginokritike (1982: 49), Kamuf ističe

⁶ Pritom potonji valja razlikovati od teorijske ignorancije za koju je feministička kritika, shvaćena kao "kritika predodžbi žena", nerijetko optuživana (Cale Feldman i Tomljenović 2012: 200–201). Riječ je ponajprije o kritici falogocentrizma zasnovanoj na derridaovskome korpusu Cixousine (polu)teorije.

kako se pri pokušajima širenja kanona ili uspostavljanja protukanona kojima je u središtu "književnost koju pišu žene, ili književnost o ženama, za njih ili protiv njih" (1982: 43) zanemaruju "oblasti u kojima logika isključenja još uspješnije prurušava vlastite operacije" (Isto). Prisvojivši u feminističke svrhe Foucaultovu kritiku humanističke misli i pripadajućih joj institucija, Kamuf smatra da se previđanje događa upravo onda kada feministička teorija prihvati pripisano joj (ne)mjesto u humanističkim disciplinarnim tradicijama (Isto), pa se stoga postavlja ključno pitanje:

Ako feministička teorija dopušta da bude vođena pitanjima poput – što je ženski jezik, književnost, stil ili iskustvo, odakle joj uvjerenje da će njima doći do istine ako ne iz iste središnje radnje koja opskrbljuje humanizam vjerom u univerzalnu istinu čovjeka? Što ako su namjere poput dolaska-do-istine-predmeta glavna sredstva kojima se moć struktura moći održava i čak proširuje? (Isto: 44)

Riječ je, dakle, o "reprodukciji struktura ženskoga isključenja u programu pokrenutome radi njihova uključenja" (Isto: 45). Oslanjajući se na problematizaciju ginokritičkoga koncepta autorstva, Kamuf nudi vlastiti pogled na feminističku kritičku praksu kao "način čitanja tekstova koji prokazuje maske istine iza kojih falocentrizam skriva svoje fikcije, pa je jedini način da se započne takvo čitanje gledati iza maski vlastita imena, znaka koji osigurava patrijarhalno naslijeđe: ime oca i oznaku seksualnoga identiteta" (1980: 286). Stoga inzistirati na ženskome potpisu, koji ginokritika spašava od zaborava (Miller 1982: 49), za Kamuf podrazumijeva "obuzdati neograničeni tekstualni sustav, uvesti zaštitnu mjeru između bezgraničnosti i vlastite spoznajne moći" (1980: 297). Kritika patrijarhalnoga autoriteta stoga koincidira s "čitanjem autorstva kao već upletenoga u lanac razlika koje ono niti proizvodi niti kontrolira" (Isto: 297–298).

Uzevši u obzir "kvrgav" književnoteorijski teren preko kojega feministička kritika prelazi, postavlja se pitanje u kakvoj su vezi prije sagledano nesuglasje o histeriji, politici i književnosti te potonja polemika o autorstvu i kakve su njezine implikacije za čitanje književnoga i teorijskoga teksta? Sanja li feministička kritika "poznati humanistički san: jedinstveno središte istine na koje se sva reprezentacija odnosi" (Kamuf 1982: 45), odbijajući prepoznati njegovu analogiju sa simptomatskom konverzijom histerika koji nisu više bezumni negoli smo "svi u snovima" (Breuer i Freud 2000: 13)? Ili postaje *kritikom* uplećući se u drugost *teksta* koji se opire *imenu autora i oznaci spolnoga identiteta*?

Pitanje koje ne zastarijeva jest koliko se feministička (gino)kritika, s često neartikuliranim teorijskim pretpostavkama na kojima se zasniva (Moi

2007: 85), obazire na prigovore koje je Felman uputila "realističkoj kritici", koja svojim čitanjima ne postavlja pitanje, već "reproducira očekivani odgovor – ograničen već postojećim, unaprijed definiranim horizontom, gdje je 'istina' koja se otkriva reducirana na prirodno stanje jednostavne datosti, neposredno primjetljive, izravno 'predstavljive' potpuno inteligibilnim medijem transparentnog jezika", a kojoj se književni tekst uvijek odupire ukazujući na "nemogućnost gospodarenja ili oporavka ludila označitelja iz kojega govori, na radikalnu nesposobnost da ovlada vlastitim označavajućim ponavljanjem, da 'pripitomi' vlastitu jezičnu razliku, da 'reprezentira' identitet ili istinu" (1975: 10). Otud Freudova moguća želja za autoritetom balzakovskoga pripovjedača na koju aludira Rubin Suleiman ne bi umaknula ludilu koje je u *Fragmentu* i drugdje već muklo progovorilo. Premda se zagovor subverzivnih učinaka histerije često povezuje s kritičkim stavom prema Freudu – a istovjetan se argument osim na Héléne Cixous nerijetko odnosi i na Luce Irigaray i Juliju Kristevu umnogome neopravdanom gestom homogenizacije feminističkih opusa formiranih u okrilju francuske teorije 1960-ih i 1970-ih – odnos između histerije, biseksualnosti i književnosti u (polu)teoriji Héléne Cixous baca novo svjetlo na pristup psihoanalizi, ako podemo od njezina priznanja da je Dorin slučaj čitala kao fikciju (1996: 148).

66

5. FREUD, POETIČNO TIJELO

Freud na više mjesta u *Fragmentu* prijekorno upozorava na mogućnost da će se tekst nepravovjerno čitati kao književnost. Već u *Studijama o histeriji* ističe se za užitak u toj knjizi indikativna opaska: "još uvijek me iznenađuje da se povijesti slučaja koje pišem mogu čitati kao kratke priče i da im, moglo bi se reći, nedostaje ozbiljna oznaka znanstvenosti" (Breuer i Freud 2000: 160). Prvo će takvo čitanje Dorina slučaja, koje je 1974. godine u časopisu *Partisan Review* ponudio Steven Marcus – u tekstu koji se, nimalo slučajno, smatra i prvom feminističkom kritikom *Fragmenta* (Ramas 1985: 177) – Freudu doskočiti opaskom da "ništa nije literarnije – ni modernije – od poricanja literarnih intencija" (Marcus 1985: 68). Ključna je Marcusova teza da se ibsenovski sadržaj Freudova *Fragmenta* ostvaruje u formi bliskoj modernističkome romanu (Isto: 64).⁷ Odabir skandalozne teme i opskurnih likova, mjesta i

⁷ Za daljnju razradu Marcusove postavke u čitanju Ibsenovih djela usp. Tomljenović 2019.

okolnosti događaja, nelinearno pripovijedanje, postavljanje paratekstualnih okvira, višestruke, proturječne reprezentacije, uključenost pripovjedača u dijegetički univerzum teksta, kolebanje između fragmentarnosti i cjelovitosti, autoreferencijalna problematizacija mehanizama konstrukcije teksta i kontingencije njegova materijala te svojevrsno uvjetovanje čitanja neke su od odrednica *Fragmenta* od kojih Marcus polazi pri uspostavljanju analogije između freudovskoga i nepouzdanoga pripovjedača modernističke proze. Otud je izvjesno da "analiza uopće može napredovati jedino fragmentarnim metodama, analizirajući misli i događaje u diskontinuiranim odsječcima. [...] U konačnici, proces slič 'stvarnosti' samoj, riječi koja bi, kako nas suvremeni autori podsjećaju, uvijek trebala biti omeđena navodnim znakovima" (Isto: 66–67). Prijepor o istini koji zapodijeva Freudova modernistička (pri)povijest slučaja, prisjetimo se, ujedno je odlika histerične pripovijesti – "obje su izraz neprestanoga izmještanja značenja koje suvremena kritička teorija pripisuje diskursu" (Kahane 1985: 25) i stoga obje "od tumača zahtijevalju] ključ koji ne posjeduje nitko tko govori" (Čale Feldman i Tomljenović 2012: 60).

Upozoravajući na palimpsestne aspekte pisanja koji razvlašćuju Freudovu hermeneutičku nakanu – od publikacije teksta do u njega upletenih teorijskih, historijskih i interpretativnih slojeva (Marcus 1985: 73–74) – Marcus se svrstava u niz čitanja koja će inzistirati na "otporu što ga forma F[reudovih] tekstova pruža njihovom sadržaju, njihova literarnost njihovoj znanstvenosti" (Biti 2000: 446–447; s. v. *psihoanalitička kritika*). Ako se iza Freudove implikacije o fundamentalnoj vezi između koherentne priče i zdravlja nalazi "dalekosežnija i dublja pretpostavka o značenju koherencije i formi u strukturi ljudskoga života" (Marcus 1985: 71), kakve su posljedice čitanja usredotočenih na *tijelo* Freudova teksta na shvaćanje psihoanalize, a posljedično i njezina odnosa s feminističkom teorijom? Uvjetuje li literarizacija Freudova teksta i njegovu histerizaciju?

Na implicitnoj pretpostavci da Freud u *Fragmentu* doista iznosi određenu tezu⁸ s kojom se brže-bolje valja obračunati temelje se mnoga feministička čitanja koja tvrde da Dorin slučaj nema drugoga značenja za feminističku teoriju osim egzemplarne manifestacije moći analitičkoga diskursa da ušutka svoga drugog. Međutim, dvostruka kretanja koja smo ocrtili u uvodnoj analizi *Fragmenta* i njihova veza s konstitutivnim proturječjem psihoanalitičkoga

⁸ U utjecajnome čitanju *scene pisanja* u Freudovoj studiji *Sonu stranu načela ugone* Derrida rabi pojmove *ateze* i *paralize* kako bi ukazao na nemogućnost održavanja ijedne teze ili zaključka (1987: 261) u tekstu preplavljenome kodovima – filozofskim, znanstvenim, književnim – od kojih nijedan ne ostvaruje (Isto: 278).

pojma spolnosti onemogućuju da se rasprava jednom zauvijek zatvori, što je možda priželjkivala Clément ističući da histerici "više ne postoje" (1996: 56). Stoga se i Freudu manje sklona čitanja Dorina slučaja, poput onoga koje izvodi Moi, neizbježno suočavaju s činjenicom da tekst "unedogled oscilira između žudnje za potpunim uvidom ili znanjem i nesvjesnoga prepoznavanja fragmentarnoga, odgađajućeg statusa znanja (ili straha od njega)" (Moi 1985: 187). Ipak, pitanje koje zaobilaze jest u kojoj mjeri i sama nastaju iz straha od "epistemološke kastracije" za koji optužuju Freuda. Nauštrb takvih čitanja, izazovnijim smatramo uvid o momentima koji uznemiruju granicu između analitičara i pacijenta te psihoanalitičkoga i histeričnoga teksta. Pritom se vodimo procjenom prema kojoj je

velika vrijednost Dorina slučaja – što objašnjava njegovu, čini se, beskraju sposobnost da izaziva komentare i preispisivanja – činjenica da dramatižira, možda više od svih Freudovih tekstova, načine na koje je žudnja pripovjednoga, interpretativnog subjekta obuhvaćena, isprepletana, kontaminirana svojim predmetom. Freudova višestruka veza s Dorom – na razini diskursa, žudnje i seksualnosti – može se čitati kao alegorija neuspjeha psihoanalize koji je istovremeno njezin najveći uspjeh: neuspjeh postizanja potpunoga "ovladavanja materijalom". (Rubin Suleiman 1990: 99)

68

Rubin Suleiman otud razmatra mogućnost da se pisanje Dorine ljubavne priče tumači kao "indikacija (ili simptom?) načina na koji povijest slučaja i sama postaje 'histerična', uhvaćena u konfliktne misaone procese između sklonosti prema muškarcima i sklonosti prema ženama" (Isto: 97). Budući da je jedan od simptoma histerije nemogućnost pripovijedanja cjelovite povijesti života (Freud 1981a: 16), ne iznenađuje činjenica da se ista dijagnoza pripisuje samome Freudu onda kada se analitička/književnokritička pozornost usmjeri na elemente njegova teksta istovjetne onima za koje tvrdi da obilježavaju govor histerika. Mnogi će autori smatrati zapanjujućom činjenicu da Freud sam nije uočio, ili je zapravo prešutio, takve značajne paralele (Collins i dr. 1985: 244). A upravo iz mogućnosti da se Freud tijekom analize među ostalim identificirao sa svojom histeričnom pacijenticom – dakle "sa ženom čija je seksualnost pluralizirana višestrukim biseksualnim impulsima" (Berheimer 1985: 17) – proizlazi "konfuzija jezika između autora i njegova mladog nadomjeska" (Hertz 1985: 225), odnosno između psihoanalitičkog i histeričnog teksta, unatoč psihoanalitičarevu nastojanju da *philia* ne kontaminira *logos* analize (Isto: 230).

Naposljetku, može li se i feministička kritika, slijedeći Cixous, identificirati s histericima – počevši od Dore i Freuda? Nauštrb pretpostavke da

feministički zagovor histerije proizlazi iz kritičkoga odbacivanja Freuda, posljedica je ovdje uspostavljene sprege shvaćanje da ne samo psihoanaliza već i feministička kritika "ostaje plodnom samo dok zadržava točku dodira sa zonom vlastitog neznanja" (Biti 2000: 447; s. v. *psihoanalitička kritika*). To se neznanje, međutim, ne pripisuje ni psihoanalitičaru ni pacijentu, ili pak autoru i čitatelju, već je riječ o "neznanju jezika" (Čale Feldman i Tomljenović 2012: 71) koje dijeli i koje dijele književni, histerični i psihoanalitički *seks* (Cixous 1976: 885). Iako se potonji odricao prethodnih, svojevrsna prisila ponavljanja opaski o nepotpunim dokazima (Breuer i Freud 2000: xvii), uvida da "[s]vaki san ima najmanje jedno mjesto na kojemu je nedokučiv, slično pupku, kroz koji je on povezan s onim nespoznatim" (Freud 2001: 136) i napomena o prazninama, zagonetkama i tamnim mjestima proizašlim iz nikad zarasloga rascjepa između smisla i nerazgovijetnosti *tijela teksta*, uzdiže se napokon – "kao gljiva iz svog micelija" (Isto: 561) – na novom tlu.

Temeljno proturječje Freudova teksta konstitutivno povezano s višeznačnošću simptoma i nemogućnošću definicije spolnosti – zbog kojeg je psihoanalitičar proglasio neuspjeh analize Dorina slučaja – višestruko se odrazilo u feminističkoj kritici. Zauzimajući pozicije analogne oscilacijama u potvrđivanju i propitivanju teze *Fragmenta*, kritičarke su u raspravi o čuvenoj studiji ujedno dovele u pitanje shvaćanje književnosti i političke strategije (feminističke) teorije. Uvidom u neriješena pitanja koja proizlaze iz razrade od *Studija o histeriji* do *Triju rasprava o teoriji seksualnosti* – za koju je *Fragment analize slučaja histerije* umnogome simptomatičan tekst – nastojali smo pokazati u kojim su aspektima feministički prijepori o histeriji povezani s koncepcijama revolucionarnih potencijala književnosti i političkih dimenzija kritike te s refleksijom o teorijskim postavkama, ciljevima i metodologiji feminističkih pristupa književnosti. Od svojevrsne fuzije histerije i revolucionarnoga pisanja do opreke između histeričnoga i političkoga govora između kojih analiza može bitno posreduje, od kritike analitičkoga diskursa do njegove literarizacije/histerizacije feministička rasprava potaknuta *Fragmentom* ostaje djelatnom u mjeri u kojoj dajući odgovore uvijek nailazi na u cjelinu neuklopljen fragment frojdovskoga pitanja, koje je u isti mah *seksualno* i *tekstualno*. Unatoč raznorodnosti feminističkih perspektiva Dora neizostavno imenuje otpor analizi koji, ovisno o teorijskoj, političkoj i umjetničkoj poziciji, valja ili potisnuti ili učiniti mjestom na kojem feministička kritika propituje svoje metode čitanja te od instanci koje ih ovlašćuju stvara poprište *njihove vlastite* razvlaštenosti.

LITERATURA

- Aragon, Louis i André Breton. 1928. "Le cinquantenaire de l'hystérie (1878–1928)". U: *La Révolution surréaliste* 11: 20–22.
- Bernheimer, Charles. 1985. "Introduction. Part One". U: *In Dora's Case: Freud – Hysteria – Feminism*. Ur. Charles Bernheimer i Claire Kahane. New York: Columbia University Press: 1–18.
- Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Borossa, Julia. 2001. *Hysteria*. Cambridge: Icon Books.
- Breuer, Josef i Sigmund Freud. 2000. *Studies on Hysteria*. New York: Basic Books.
- Cixous, Hélène. 1976. "The Laugh of the Medusa". U: *Signs* 1, 4: 875–893.
- Cixous, Hélène i Catherine Clément. 1996. *The Newly Born Woman*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Collins, Jerre, J. Ray Green, Mary Lydon, Mark Sachner i Eleanor Honig Skoller. 1985. "Questioning the Unconscious: The Dora Archive". U: *In Dora's Case: Freud – Hysteria – Feminism*. Ur. Charles Bernheimer i Claire Kahane. New York: Columbia University Press: 243–253.
- Čale Feldman, Lada i Ana Tomljenović. 2012. *Uvod u feminističku književnu kritiku*. Zagreb: Leykam international.
- Derrida, Jacques. 1987. *The Post Card. From Socrates to Freud and Beyond*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Derrida, Jacques. 1992. "Before the Law". U: *Acts of Literature*. Ur. Derek Attridge. New York/London: Routledge: 181–220.
- Felman, Shoshana. 1975. "Women and Madness: The Critical Phallacy". U: *Diacritics* 5, 4: 2–10.
- Felman, Shoshana. 1977. "Turning the Screw of Interpretation". U: *Yale French Studies* 55/56: 94–207.
- Foucault, Michel. 1994. "Volja za znanjem". U: *Znanje i moć*. Ur. Hotimir Burger. Zagreb: Globus: 5–111.
- Freud, Sigmund. 1981a. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Volume VII (1901–1905). A Case of Hysteria, Three Essays on Sexuality and Other Works*. London: The Hogarth Press.
- Freud, Sigmund. 1981b. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Volume VI (1901). The Psychopathology of Everyday Life*. London: The Hogarth Press.
- Freud, Sigmund. 2000. *Tri rasprave o teoriji seksualnosti*. Zagreb: Stari grad.
- Freud, Sigmund. 2001. *Tumačenje snova*. Zagreb: Stari grad.
- Gallop, Jane. 1983. *Feminism and Psychoanalysis. The Daughter's Seduction*. London: Macmillan Press.
- Gilbert, Sandra M. 1996. "Introduction: A Tarantella of Theory". U: *The Newly Born Woman*. Hélène Cixous i Catherine Clément. Minneapolis: University of Minnesota Press: ix–xviii.
- Hertz, Neil. 1985. "Dora's Secrets, Freud's Techniques". U: *In Dora's Case: Freud – Hysteria – Feminism*. Ur. Charles Bernheimer i Claire Kahane. New York: Columbia University Press: 221–242.

- Kahane, Claire. 1985. "Introduction. Part Two". U: *In Dora's Case: Freud – Hysteria – Feminism*. Ur. Charles Bernheimer i Claire Kahane. New York: Columbia University Press: 19–32.
- Kamuf, Peggy. 1980. "Writing Like a Woman". U: *Women and Language in Literature and Society*. Ur. Sally McConnell-Ginet, Ruth Borker i Nelly Furman. New York: Praeger Publishers: 284–299.
- Kamuf, Peggy. 1982. "Replacing Feminist Criticism". U: *Diacritics* 12, 2: 42–47.
- Kamuf, Peggy. 1995. "To Give Place: Semi-Approaches to Hélène Cixous". U: *Yale French Studies* 87: 68–89.
- Lacan, Jacques. 1985. "Intervention on Transference". U: *In Dora's Case: Freud – Hysteria – Feminism*. Ur. Charles Bernheimer i Claire Kahane. New York: Columbia University Press: 92–104.
- Majić, Ivan, Andrea Milanko i Ana Tomljenović. 2015. "Dosezi i opsezi psihoanalize". U: *Dosezi psihoanalize. Književnost, izvedbene umjetnosti, film i kultura*. Ur. Ivan Majić, Andrea Milanko i Ana Tomljenović. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža": 9–12.
- Marcus, Steven. 1985. "Freud and Dora: Story, History, Case History". U: *In Dora's Case: Freud – Hysteria – Feminism*. Ur. Charles Bernheimer i Claire Kahane. New York: Columbia University Press: 56–91.
- Matijašević, Željka. 2005. "Histerija i rod". U: *Filozofska istraživanja* 25, 4: 829–839.
- Miller, Nancy K. 1982. "The Text's Heroine: A Feminist Critic and Her Fictions". U: *Diacritics* 12, 2: 48–53.
- Moi, Toril. 1985. "Representation of Patriarchy: Sexuality and Epistemology in Freud's Dora". U: *In Dora's Case: Freud – Hysteria – Feminism*. Ur. Charles Bernheimer i Claire Kahane. New York: Columbia University Press: 181–199.
- Moi, Toril. 2007. *Seksualna/tekstualna politika: feministička književna teorija*. Zagreb: AGM.
- Ramas, Maria. 1985. "Freud's Dora, Dora's Hysteria". U: *In Dora's Case: Freud – Hysteria – Feminism*. Ur. Charles Bernheimer i Claire Kahane. New York: Columbia University Press: 149–180.
- Rosalind Jones, Ann. 1981. "Writing the Body: Towards an Understanding of *L'Écriture Feminine*". U: *Feminist Studies* 7, 2: 247–263.
- Rubin Suleiman, Susan. 1990. *Subversive Intent: Gender, Politics, and the Avant-garde*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rubin Suleiman, Susan. 1991. "Writing Past the Wall or the Passion According to H. C.". U: *Coming to Writing and Other Essays*. Hélène Cixous. Cambridge/London: Harvard University Press: vii–xxii.
- Showalter, Elaine. 1987. *The Female Malady. Women, Madness, and English Culture, 1830–1980*. New York: Penguin Books.
- Tomljenović, Ana. 2019. *Ibsenova "druga scena"*. Zagreb: Fraktura.
- Zupančič, Alenka. 2015. "Spolna razlika i ontologija". U: *Dosezi psihoanalize. Književnost, izvedbene umjetnosti, film i kultura*. Ur. Ivan Majić, Andrea Milanko i Ana Tomljenović. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža": 15–26.

Abstract

AN ANALYSIS OF *FRAGMENT*: LITERATURE, HYSTERIA, BISEXUALITY

The essay starts with Freud's *Fragment of an Analysis of a Case of Hysteria*, relating its discordant lines of argumentation with the psychoanalytic concept of (bi)sexuality, as it was developed from *Studies on Hysteria* to *Three Essays on the Theory of Sexuality*, the latter of which was published in same year as the “Dora case”. We consider the aspects in which Freud's contradictory analysis of the case becomes central to the feminist debate on hysteria in Hélène Cixous's and Catherine Clément's classic *The Newly Born Woman*. The analysis points to the constitutive relation of the authors' disagreement on hysteria and different conceptions of literature and politics presented in their study and the subsequent polemical discussions. We further approach the dissent about the political and methodological framework of feminist criticism in the Anglo-American reception of the French authors, wherein gynocritics Elaine Showalter and Sandra M. Gilbert renounce the question of hysteria. Alternatively, deconstructive critical reading by Peggy Kamuf is grounded in Derrida's approach to literature. Kamuf traces the main misunderstandings in Cixous's reception, by interpreting her oeuvre as emblematic of so-called *semi-theory* and *semi-politics*, trying to deconstruct oppositions between a theoretical, political, and poetical text. Through the lens of semi-theory, the relation between Cixous's semi-concept of a woman, as *a reference without a referent*, and the psychoanalytic understanding of bisexuality and hysteria, has far-reaching consequences on the reading of psychoanalytic text as literary and hysterical, as it compulsively repeats the very fragmentary pattern it tries to interpret.

72

Keywords: hysteria, literature, feminist criticism, bisexuality, politics